

Центар Горње Добриње - споменичка целина шор - варошица

НАДЕЖДА ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ

У устаничкој Србији, а и касније у њеним ослобођеним крајевима, у Милошевој Србији, у развоју већ постојећих средишта и у стварању нових настају битне промене. На ту искључиво спонтану појаву почиње да делује државна управа, и то изградњом јавних, друштвених зграда. Нарочито после 1830. године, како пише В. Стојанче-вић „пошто је добијена национална аутономија, Србија је могла без икакве контроле од дуговековног поробљивача, од Турака, да подиже цркве, школе, болнице и друге јавне зграде и установе просветног и привредног карактера”.¹ Несумњиво, у сеоским насељима ове зграде нису подизане ради стварања средишта или његовог проширења, већ из економско-административних и других разлога, али су оне томе много допринеле.

У другој половини прошлог века, у време развијеније власти, нарочито долази до изражаја учешће државне управе у давању облика многих сеоских средишта.² Подизањем друштвених грађевина, државна управа делује посредно, али и непосредно, преко законских одредаба. Она се јавља као надлежни судија, одобрава или забрањује изградњу јавних грађевина, изражавајући тиме друштвени интерес. Осим тога, она преко својих чиновника, окружних инжењера и комисија одређује и бира место где ће се те грађевине моћи да изграде.³ Тако је власт у нашим селима омогућила појачану изградњу. То су били заједнички кошери салаши и амбари за чување жита за тешке дане, мезулане поштанске зграде, механе крчме или кафане, школе, цркве, општинске и среске куће, суднице, апсане, чесме и бунари. Ове грађевине су биле, најчешће, веома скромне архитектуре. Али, у неразвијеној структури сеоских насеља, као руралне целине, оне су представљале изузетну вредност. Својим друштвеним наменама оне су учествовале у стварању сеоског средишта центра и давале му архитектонски оквир.

Очигледно је да је у стварању центара у сеоским насељима Србије веома значајно и често одлучујуће било деловање државне управе. Али, исто толико је било значајно и деловање појединаца. Сваком сеоском жителу било је добро знано колико се вредност и значај села повећавају уколико у њему постоји, макар, и једна јавна грађевина. Стога су многи појединци, обично познатији и богатији, настојали да сеоска заједни-

ца својим средствима изгради једну од јавних зграда које су биле најпотребније. И имућни и угледни мештани својим средствима подизали су у свом селу цркву, механу, бунар, чесму и на тај начин, несвесно, учествовали у изграђивању средишта свога села.

Ово прегалаштво, свакако, било је подстакнуто несребичним давањем за опште добро и задужбинским тежњама појединаца, мада не треба занемарити ни друге мотиве. Лична добит и привредни напредак имали су свакако важну улогу. Привредни или управно-друштвени успон и стечени углед једног села у Србији, једва неколико деценија по ослобођењу, доносили су корист свим мештанима, а природно, највише одређеном појединцу.

Три јавне грађевине: школа, црква и механа, од животне важности за сеоско становништво, окупљене на одређеном простору, најчешће су значиле и средиште центар насеља.

* * *

Шор⁴

Прва грађевина зачетник центра у Горњој Добрињи, била је црква посвећена св. Петру и Павлу, за коју се зна да ју је подигао кнез Милош 1822. године (сл. 1). Ову годину изградње преузела сам из *Љетописа цркве Добрињске*, у коме је забележено: „По предању на месту где је данас Добрињска црква, постојала је црква од Косова, а у давној старини служила је као метох манастира Никоља под Кабларом. Црква је саграђена од дрвета и Турци су је више пута палили, али су је мештани, са осатским мајсторима и помоћу калу-

¹ В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд 1966, 301.

² Н. Пешић-Максимовић, *Учешће власти у стварању центара у селима Србије у XIX веку*, Саопштења X (1974) 173.

³ *Зборник закона и уредаба изданих у књажевству Србији*, књ. XV, XXII, XXXVI.

⁴ Шор, м. (од мађ. ser) мала улица, шорење, с. уређење улице. Лујо Бакотић, *Речник српскохрватског књижевног језика*, Београд 1936, под ш.

ђера манастира Никоља, убрзо обнављали".⁵ Међутим, Јован Обреновић, „дивизиони генерал", пише кнезу Милошу из Чачка 15. августа 1837. године и доставља му списак цркви „находећих се сазиданих" у моравско-подрињској команди, у коме се наводи да је „у Добрињи црква мирска Свјати апостол Петар (Петровдан), тј. 29 јунија сваке год., 1820. године созидана".⁶ Како је дошло до неслагања око године изградње цркве, могу да претпоставим једноставно, изборавношћу и непроверавањем података, списак је сачињен касније, после петнаест година. Несумњиво да је могла бити грађена током две године 1820. и 1821. и завршена 1822, У архивској грађи „Књажевска канцеларија 1815-1839" у актима Пожешке нахије стоји да је „1822 било грађење цркве у Добрињу".⁷

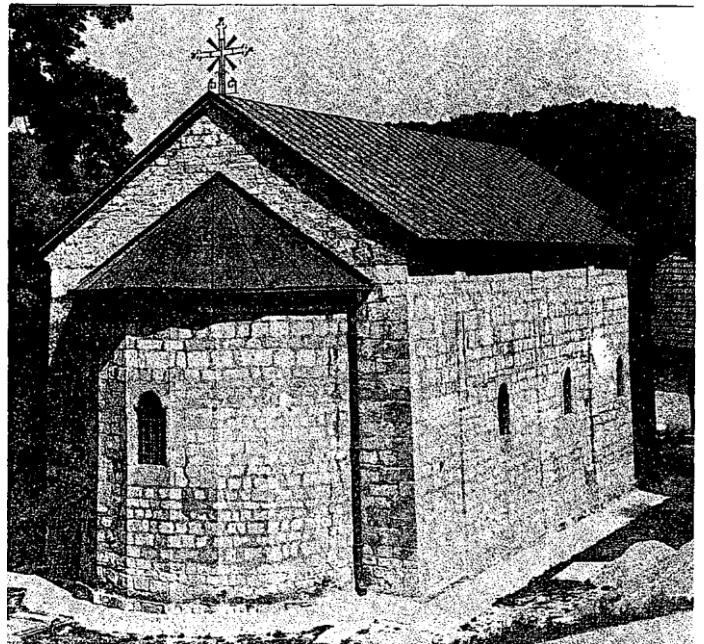
Четири године после изградње цркве, 1826. године, Јоаким Вујић посећује Добрињу и бележи да она „лежи на оцедитом месту, код једног потока, и јест нова од тврдог камена сазидана".⁸

Ото Дубислав, племенити, Пирх на чија се запажања ослањамо када желимо да упознамо почетак уређења ослобођене Србије у свом познатом делу *Путовање по Србији у години 1829.* о посети Горњој Добрињи бележи: „Црква је подигнута на једној отвореној узвишици, на Главном путу (подвукла Н.П.-М.), поред једног извора који је познат са своје добре воде. Више чардака (мисли на собранице - Н.П.-М.) подигнути су у наоколо да за време врућина, нарочито кад је слава цркве, могу послужити за ладовито склониште" (сл. 2).⁹

По опису старијих, али и млађих казивача, „соврашице" у овим крајевима слово б се замењује словом в - биле су на „совама" (сохама). Зидови само до половине - били су од оплетеног пружа или прикованих дасака, без врата и прозора. Кровни покривач био је такође од дасака. По типу, најприближније су собраницама из села Јабланице на Златибору заштићене и обновљене „јабланичке собранице". Горњодобрињске собранице одржале су се дуго, до Другог светског рата. По ослобођењу „народ их је растурио", по свом нахођењу или по нечијем наређењу „као преживелу ствар".

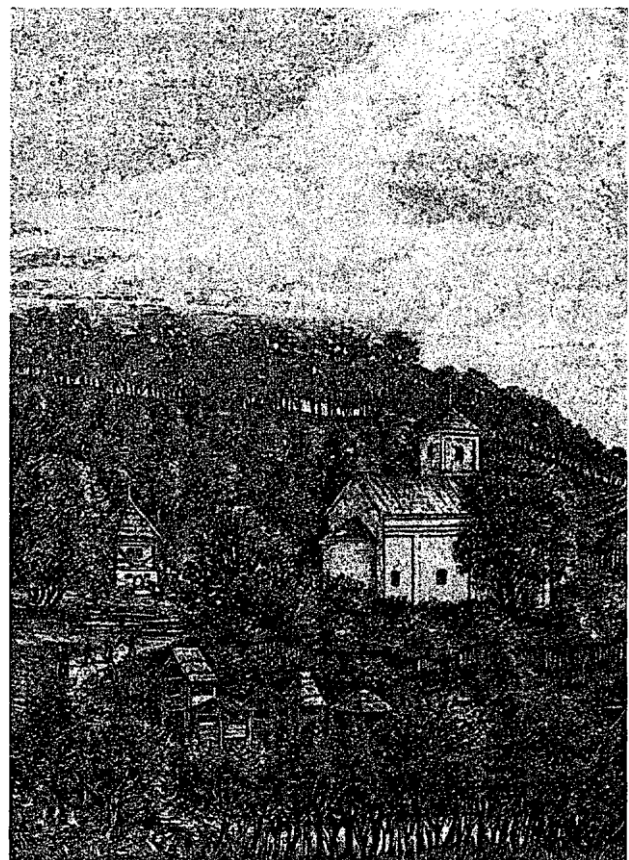
Постављам себи питање који је и какав то главни пут, јер у истом тексту Пирх наводи да су у Србији „путови готово сви пешачке стазе".¹⁰ О изгледу тадашње Добриње скоро да се и не зна. Ипак, Пирх је, свакако, изузетан путник који упознаје Србију, више примећује, бележи и даје слику насеља. Он је записао и: „Добрињска долина је врло пространа и плодна, али мало обрађена, кућерци су разбацани у великом растојању један од другог".¹¹ Несумњиво да је кроз ту долину пролазио поменути пут, те се намеће питање када је проширен и уређен. Данас је то главни пут кроз насеље, који у народу називају шор.

Непрекидни немири и борбе са дуговековним поробљивачем утихнули су у Србији и она се у миру полако окреће своме развоју, и материјалном и духовном. Кнез Милош настоји да побољша

Сл. 1 Црква посвећена Св. апостолима Петру и Павлу коју је подигао кнез Милош 1822. године. Североисточна страна

Fig. 1 Église bâtie en 1822 par le prince Miloš et dédiée aux saints apôtres Pierre et Paul. Côté nord-est

Сл. 2 Црква са собраницама - фотографија снимљена крајем прошлог века

Fig. 2 Église et petits bâtiments en bois en bas de celle-ci; vue prise vers la fin du XIXe siècle

живот Срба, да насеља и вароши и села по угледу на напредније земље, постану развијенија и организованија. И убрзо су се сва та његова настојања одразила у законским одредбама и практичним потезима. Тако је 8. марта 1837. године у Жабарима издао указ о збијању и ушоравању села,¹² надајући се да ће тај плански рад моћи да се оствари у свим крајевима земље. А као човек са села, како истиче Б. Максимовић, „добро је знао да хаотична структура развојених села, без саобраћајне везе не обезбеђује економско искоришћавање сеоског земљишта“.¹³

О тумачењу указа о збијању и ушоравању села, упућеном целом народу, кнез Милош истиче „да је прошло време кад смо се морали по шумама и потоцима крити... да ми сада немамо нужде то чинити, да је боље у скупу, у реду и у близости, брат с братом, пријатељ с пријатељем и комшија с комшијом да живе, него да један од другог растркани будемо. Ваља казати да се сви народи по просвештеним земљама у села збијају, и да се и ми нисмо растркали зато што је то било боље, него што нас је гоненије варварско и горка мука до тога дотерала“.¹⁴

Очигледно да је кнез Милош смерао да свом народу укаже на тешке невоље које су Србију довеле до неразвијености коју је просвећена и слободна Европа давно превазишла. Међутим, народ није прихватио наредбу о збијању села и није хтео да јој се повинује. Многа сачувана документа говоре о томе. Само месец дана после објављивања Указа, „исправничества“ обавештавају „Совет“ да у многим окружјима становништво не прихвата и потпуно одбија план о ушоравању села. Уз то се јављају и бројни захтеви. Тако, 2. априла 1837. године - под бројем 918 - Исправничество Окружја чачанског пише Совету и моли „да им се дозволи да се свако село за себе ушорава или у гомилу збија, а не два или три у гомилу стављати“.¹⁵ Осим тога, становништво је тражило да то обаве стручњаци. И у истој молби се наводи: „Ишту једног у регулирању и шорењу кућа вештог човека, који ће им и место које они за село удобно нају премерити и у онај ред села и куће ставити, како им неће бити нужда по неком времену пресељавати се на друго место и куће рушити“.¹⁶

Крајем истог месеца Исправничество Окружја подринског пише из Лознице да га је старешина Среза азбуковачког известио „у смотренију шорења села и збијања кућа у једно по селима да народ онг среза на то никако не пристаје и да му је сасвим противно одговорио, а како му је одговорио кад је указ прочитао не сме ни описати и к тому кад је зачео толковати указ да га није хтео ни слушати“.¹⁷

Да подсетимо, Указ о ушоравању села у Србији кнез Милош је изнео и пред Скупштину 30. маја исте године (1837) али га је и ова одбацила.¹⁸ И тако је доживео неуспех изузетно користан рад који је замислио кнез Милош. Још раније, пре него је издао Указ о ушоравању села, кнез Милош је започео регулисање насеља. Тако је, према Б.

Максимовићу, „регулисана Пожега, односно основана нова, по плану Лазе Зубана 1832. године“.¹⁹ Уређење Пожеге оставило је дубок траг у народу, јер се одржало сећање да је план и познати кружни трг израдио „инжињер Зубан“ и да је кнез Милош живо учествовао у том раду и тражио „тепсију песка и ту нацртао кружни трг“.²⁰

Може да се претпостави да је уређење Пожеге подстакло Управу Горње Добриње да и она почне да уређује своје насеље. Осим тога, отпор становништва многих окружја и Скупштине, која је одбацила Указ о ушоравању села, могао је да изазове супротну одлуку мештана Горње Добриње. Они су прихватили сашоравање села, желећи да и на тај начин пруже подршку свом цењеном саплеменику. Довитљиви Добрињци могли су да искористе присуство и рад Лазе Зубана и да уз његову помоћ обаве предрадње за ушоравање Пирховог главног пута. Колико је трајало исправљање, ушоравање пута, које је године започето, о свему томе може само да се нагађа, јер писане податке који би све то боље расветлили и моје претпоставке потврдили, нисам нашла.

Данас пут, назван шор, иде од цркве ка раскршћу путева за Пожегу, Горњи Милановац и маљенско село Душковце (сл. 3). Дужина шора од улаза у цркву до старе механе износи 350 метара, а од школе, „од врата до врата“, 120 метара. Ширина шора је неуједначена: од 12 до 6 метара.

⁵ *Љетопис цркве Добрињске*, забележио прота Мил. Ђ. Поповић, 1. јануара 1930. године у Гор. Добрињи - чува се у црквеној библиотеци.

⁶ Тих. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)*, Насеља и порекло становништва, књ. 22, Српски етнографски зборник Српске академије наука, књ. XXXVII (Београд-Земун 1926), 586-587.

⁷ *Књажевска канцеларија 1815-1839*, Водич Архива Србије, књ. 1, Београд 1967, 255.

⁸ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, друга књига, Београд 1902, 162.

⁹ О. Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, српски превод др Драгише Т. Мијусковића, Београд 1900, 141.

¹⁰ *Исто*, 141.

¹¹ *Исто*, 141.

¹² *Зборник закона и уредаба*, књ. 30,175.

¹³ Б. Максимовић, *Урбанизам у Србији, оснивање и реконструкција вароши у 19. веку*, друго допуњено издање, Београд 1962, 67.

¹⁴ Тих. Р. Ђорђевић, *нав. дело*, 578-579.

¹⁵ *Исто*, 490. Држ. Савет 1837.

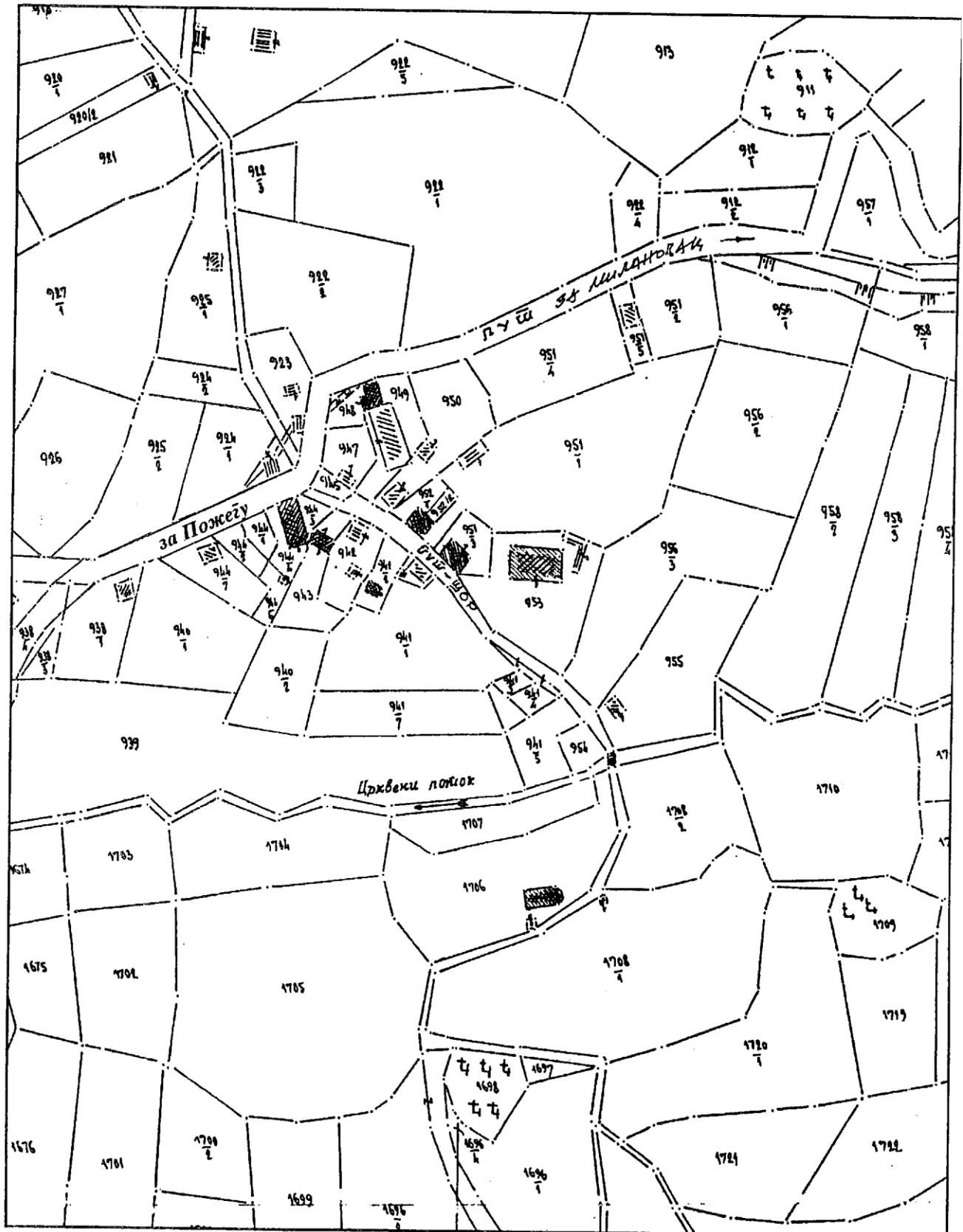
¹⁶ *Исто*, 491. Држ. Савет 1837.

¹⁷ *Исто*, 355, 30. априла 1837.

¹⁸ Тих. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша, Становништво - насеља*, Београд 1924, 259; Ч. Мијатовић, *Један конзулски извештај о Србији 1837*, Споменик XVII, 44.

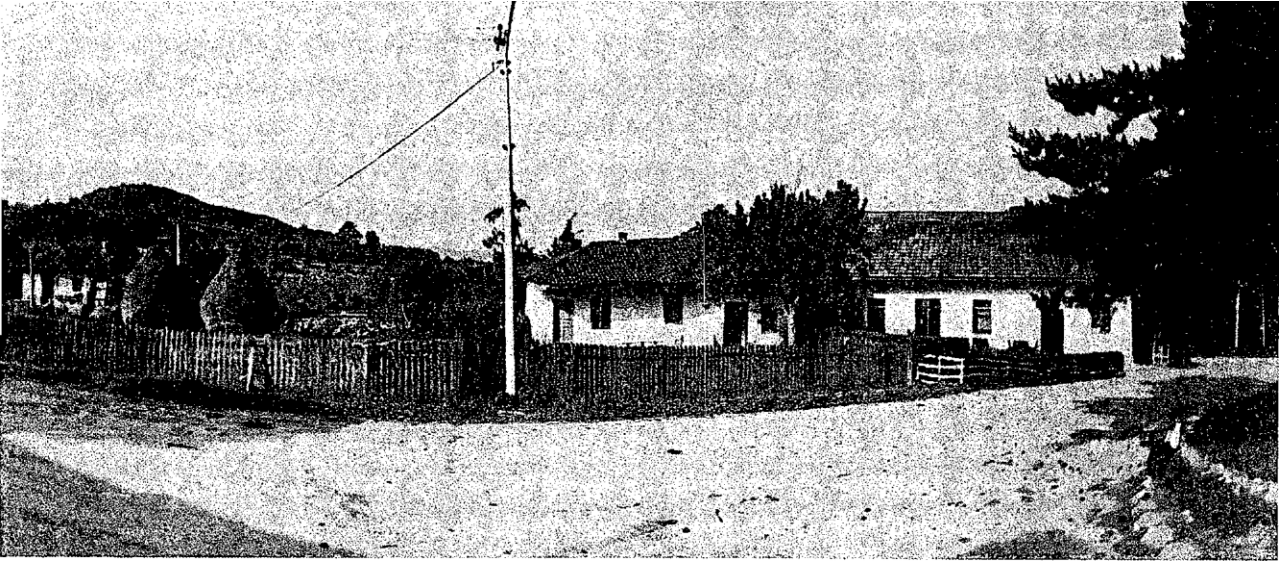
¹⁹ Б. Максимовић, *нав. дело*, 85. Лаза Зубан био је књижевник, секретар Законодавне комисије. Израдио је план вароши Пожеге 1832. године.

²⁰ *Исто*, напомена 205.

Сл. 3 Катастарски план центра - шора са постојећим зградама споменичког значаја

Fig. 3 Plan cadastral de la chaussée avec les bâtiments d'importance historique

Сл. 4 Шири део шора са старом механом, некадашњим дућаном и конаком Јеремића

Fig. 4 Partie élargie de la chaussée avec une vieille uberge et avec la boutique d' autrefois et maison pour invitée des Jeremić

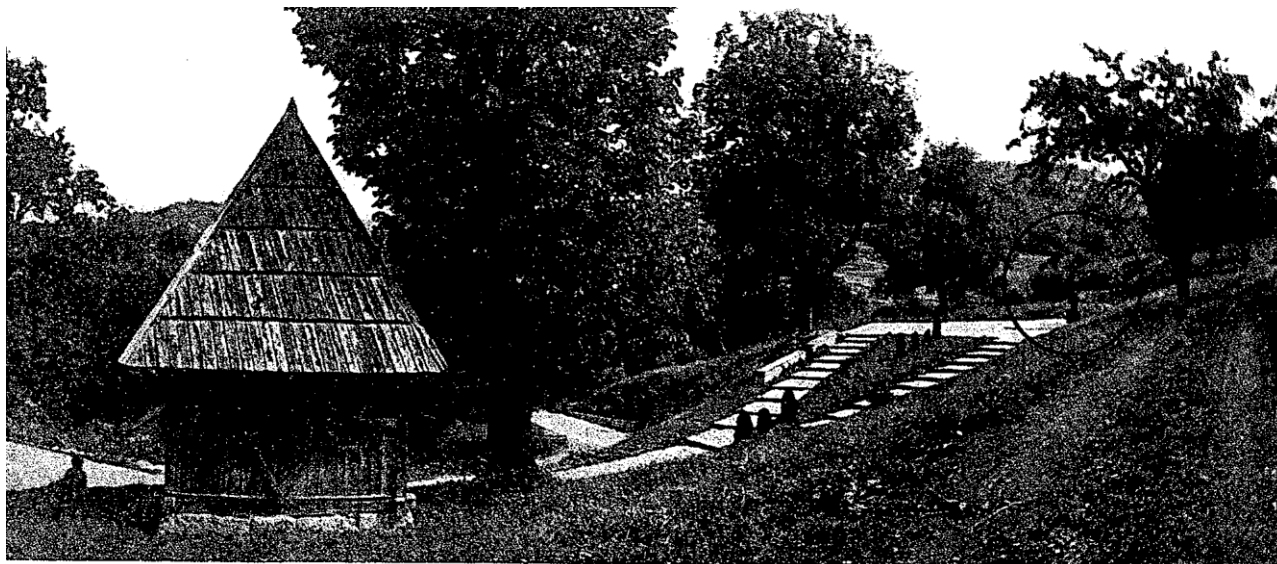
Сл. 5 Чардак кнеза Милоша, подигнут 1860. године у непосредној близини цркве

Fig. 5 Maison en bois du prince Miloš, bâtie en 1860 tout près de l'église

Пре више од две деценије измењена је површина шора, асфалтиран је целом дужином (сл. 4).

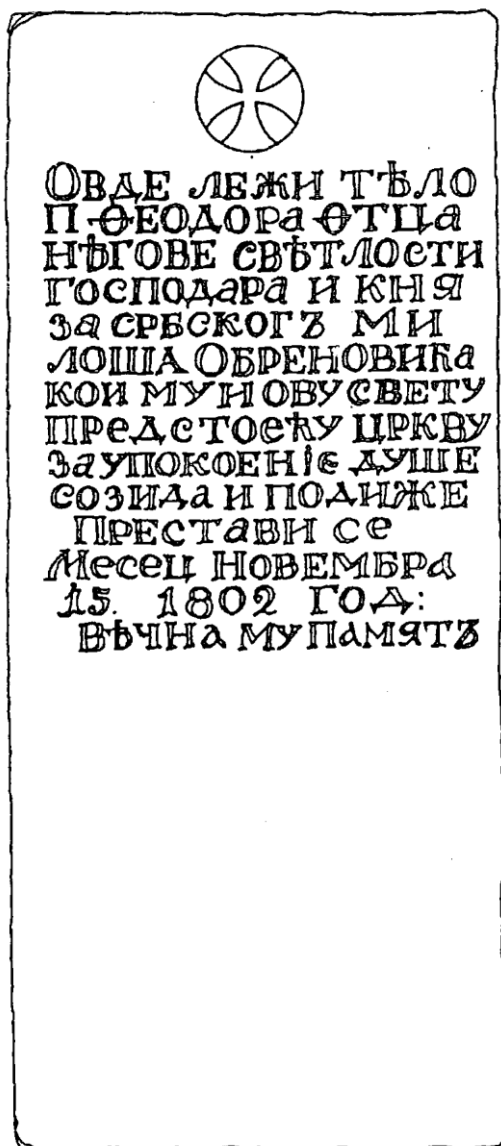
У непосредној близини цркве, поред пута на узвишици, иодигнут је чардак типа „куће на хелици“ (собрашице), од дрвене грађе над подрумом са чесмом. У озидани подрум, од сиге и камена пешчара, доведена је вода с оближњег брда и на северној страни чардака, која преко две луле отиче у камени валов (корито). Изнад лула је ниша у којој је постављена плоча од белог мермера с уклесаним текстом из којег се сазнаје да је „чардак и воду књаз Милош подигао 1860. године у спомен своме оцу Теодору“ (сл. 5). Једноделни чардак савршеног облика снажно је и довитљиво дело наручиоца и градитеља, познаваоца прилика и потреба. Потреба за водом, нарочито у близини цркве, око које се приликом разних црквених свечаности и сеоских догађања, славља, вашара окупљало бројно људство задовољена је на необичан, непоновљен, али веома естетичан начин. На тај начин је постала и приватна и јавна, друштвена зграда. И данас представља јединствени примерак народног градитељства. На истоку од чардака, на заравњеном брду, 130 година после смрти свог саплеменика, кнеза Милоша, Горњо-добрињци су остварили своју давнашњу жељу и подигли му споменик (сл. 6).

На југоистоку добро одржаване порте с оградом од плетеног прошћа, зване „проштац“, уздиже се зидани звоник „звонара“, на три спрата, са четвороводним кровом покривеним лимом. По казивањима, првобитни кровни покривач био је од шиндре. На основу архивских докумената се зна да је звонара изграђена за годину дана. Започета је 1869, завршена 1870. године, а била је покривена као и црква, белим лимом. Конзисторија (духовни суд) дала је услове: ширину и висину

Сл. 6 Чардак кнеза Милоша и заравњено брдо на коме је подигнут споменик који представља кнеза Милоша у природној величини, са хаџишерифом у руци

Fig. 6 Maison en bois du prince Miloš et colline tronquée où s'élève le monument à la mémoire du prince. La statue grandeur nature le représente avec l'haïtichérif à la main

Сл. 7 Надгробна плоча Теодора, оца кнеза Милоша, постављена у порти (цртеж)

Fig. 7 Dalle funéraire de Théodore, père du prince Miloš, dans l'enceinte de l'église (dessin)

у старим мерама (хват или фат, шух или шах и цол).²¹

Око цркве су положене у земљу надгробне плоче заслужних људи из XIX века, првенствено свештеника који су дуго служили у добрињској цркви. Међу њима је и надгробна плоча оца кнеза Милоша Теодора, који је умро 1802. године (сл. 7). Са јужне стране цркве, испред звоника, поређани су надгробни белези, подигнути у спомен погинулим војницима, ратницима из Првог светског рата. На западној граници порте изграђена је после Другог светског рата нова приземна поповска или црквена кућа, у којој се врше црквени обреди. У њој су смештени црквени архив и друге драгоцености. Она је заменила некадашњу трошну кућу, која се помиње и у документима и у сећањима, у којој је 1854. године отпочела школска настава за децу Добриње и околних села.

Црква и невелика порта са богатим садржајем, чардак, нови споменик кнезу Милошу у природној величини, с приступним стазама и богатим крошњама оплемењују овај део насеља.

У шору на узвишењу, више од три деценије од изградње цркве, подигнута је 1857. године пространа приземна школска зграда (сл. 8). Она је грађена по плану са карактеристичним „кубетом“ за звоно, које је објављивало почетак и свршетак наставе и чуло се на великој удаљености. Добро очувана и данас служи својој првобитној намени.

Недалеко од школске зграде, на ивици шора, налази се стамбена зграда, изграђена 1890. године. На главном изгледу према шору, сачувана су четири пиластра на којима су распоређени бројеви године изградње. То је зидана грађевина, стамбена кућа познатог свештеника, учитеља и краљевског посланика Миленка Поповића. Названа је „велика“, за разлику од „мале“ куће Поповића, која се налази на истој линији шора (сл. 9). Према казивањима, „малу“ кућу подигао је поп Павле Ђукић, отац Миленка Поповића, тридесет година пре „велике“. И она је зидана од чврстог материјала, од камена и опеке „дванескиње“. Обе стамбе-

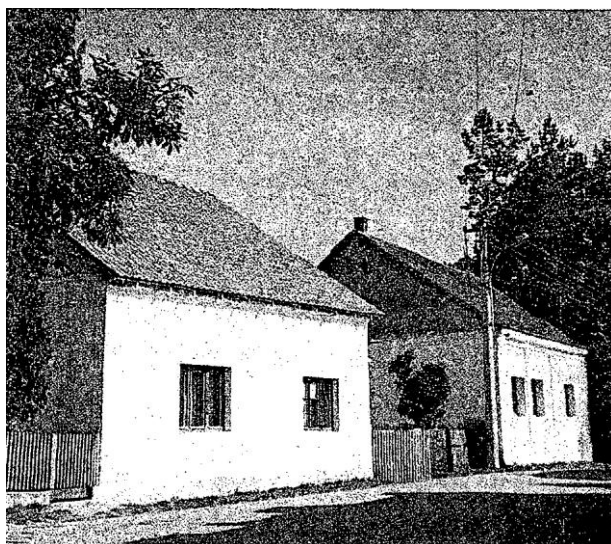
²¹ Архив Србије, НОУ - Грађа 1866-1870.

Сл. 8 Зграда школе, подигнута 1857. Године

Fig. 8 Bâtiment scolaire, datant de 1857

Сл. 9 „Мала“ и „велика“ кућа Поповића из 1863. и 1890. године

Fig. 9 La "petite" et la "grande maison" des Popović datant des années 1863 et 1890

не зграде потврђују казивања да су у шору становали имућни трговци и „учени људи“, попови и учитељи и они који су знали „да читају и пишу, наравно и рачунају“.

Од грађевина које се по својим особеностима убрајају у народно градитељство, у шору су се до наших дана одржале само две. На супротној страни од „велике“ куће Поповића, у дворишту Руже Јеремић и данас одолева времену гостинска „кућа на ћелици“, над подрумом, квадратне основе, са шаторастим кровом покривеним ћерамидом, позната као конак Јеремића (сл. 4). Испред ње, на

ивици шора, донедавна су били дућани, које је заменила зграда поште, изграђена 1956. године.

Друга зграда правоугаоне основе, такође је покривена ћерамидом. Користила се за становање, а једним делом и за продавницу (сл. 4). Ту је била бојајска радња „фарбара“, у којој се бојила пређа. У последње време ту је била и опанчарска радња Миодрага Цајића, који је недавно умро. Ова зграда је напуштена и одбројава своје дане; први власници, који су је и изградили, изумрли су а наследници се спремају да је сруше и замене новом и савременом зградом.

Дућани, у којима се трговало разном робом, такође су се налазили у овом делу насеља. Љуба Павловић, користећи грађу из ових крајева сакупљену 1898-1905. године, која се налази у Географском заводу Универзитета у Београду, као и резултате својих истраживања из 1920. године, забележио је да су „поред кнез Милошеве цркве, школе и механе, подигли Ђукићи и Чарапићи нешто дућана“. Истиче да су власници дућана припадници познатих и угледних породица. Забележио је и то да су Милошевићи, друга велика породица, познатија као Ђукићи и велика породица Чарапићи били у сталној борби за првенство у селу.²²

У најновијој књизи *Добриња* Миливоје М. Вукићевић наводи да је после 1864. године у Добрињи не раздвајајући Горњу од Доње и Средње било седам дућана.²³ Од власника наводи Павла Поповића-Ђукића и Пауна Јеремића, становнике Горње Добриње. Ни Љ. Павловић ни М. Вукићевић не наводе на коме месту су били помињани дућани.

О старим дућанима у сећањима старијих Горњодобрињаца нема готово никаквих трагова. Несумњиво, нису били оцењени као вредности које не треба заборавити. Можда се и сматрало да дућани „кваре омладину сеоску која купује и оно што не треба, често на недозвољен начин“.²⁴ Међутим, иза тога стоје варошки трговци који су у сеоским дућанима видели велику конкуренцију, супарништво и штету укупној трговини. Према М. Вукићевићу, који се ослања на архивска документа, у исто време када се припрема грађење школе 1857. године „општина жели меану код цркве из разлога што народ често цркви долази, па је потреба за јелом и пићем, а и за преноћиштем. А и учитељи и ђаци имају потребе и штрапацају у варош, а овако би се подмирили без штрапаца“.²⁵ На старој фотографији цркве и околине, снимљеној највероватније крајем прошлог века, испод брда у правцу ка Милошевом чардаку, назире се дуги равни кровови за које

²² Љуб. Павловић, *Ужичка Црна Гора*, СЕЗ САН, књ. 34, *Насеља и порекло становништва*, књ. 19 (Београд 1925) 22, 91-92.

²³ М. М. Вукићевић, *Добриња до 1921. Године*, Библиотека „Хронике села“, Београд 1995, 95.

²⁴ Исто, 95.

²⁵ Исто, 97.

може да се претпостави да су кровови помињаних дућана и механе (сл. 2).

Механа уз цркву и школу у Добрињи није био усамљен случај у Србији. Честе свађе, пијанства и пуцњаве у њима, изазивале су гнев становништва те су упућивана упозорења државним и нарочито школским властима.²⁶ Највероватније да је таква ситуација допринела да се у Закону о механама из 1861. године строго одређивала удаљеност механе о цркве и школе. Механа је редовни пратилац цркве и школе, трећа зграда јавног карактера у сеоским насељима Србије, те јој је и посвећивана посебна пажња.

На завршници шора на раскршћу главног друма за Пожегу и Милановац са сеоским путем за Душковце стоји, доста измењена, стара механа, данас позната „Керебина кафана“ (сл. 4). Према казивањима, изграђена је у време велике градитељске делатности у Горњој Добрињи, у другој половини прошлог века. Као време изградње становништво је прихватило 1869. годину, осам година пошто је издата Уредба о механама (годи-не 1969. свечано је обележена стогодишњица њеног постојања). Зидана је по плану и припада трећој класи, што може да се установи по неким сачуваним особеностима. Тако шор почиње црквом и школом, које су у непосредној близини, а завршава се доста удаљеном механом.

Варошица

Од старе механе ка постојећој згради некадашње Кредитне банке и пространог Дома културе и данашње Задруге, шор се шири и сучељава са главним путем за Милановац. У том проширењу, према сведочењима, била је некадашња „варошица“. Ту су биле подигнуте сеоске зграде јавног карактера, управне, државне и друштвене. У покушају да створим слику некадашње „варошице“, ослонила сам се на сећања најстаријих становника, бистрих и говорљивих, поносних на прошлост њиховог места. Они су се потрудили да ми представе тако да кажем архитектонско-руристичку организацију тог простора.²⁷

Зграда општине била је најзначајнија, по опису дуга 12 m, широка 6 m, правоугаоне основе. Била је постављена дужом страном према шору. Имала је три одељења: у средини „собу у којој се чекало“, данашњим речником чекаоницу. Једна од соба са стране, у којој „се судило“ - била је судница, а друга је била седиште председника општине или судије са писаром то је била одаја у „којој се све записивало“.

Горња Добриња, као и друга села у Србији, имала је општинску управу и зграду која је издржала све династичке промене и прегруписавања сеоских насеља. Али, не зна се тачно на ком је месту била подигнута општинска зграда, и стога прихватам сећања старијих људи.

Уза зграду општине према дубини проширења, налазио се „наслон“, назван још и „шупа“, дужине између 15 и 20 метара, а ширине 6-8 мета-

ра. „Наслон“ или „општинска шупа“, служио је за сеоска славља, а и за друга окупљања становништва. У унутрашњости су били постављени столови и клупе, које су користили појединци, нарочито за свадбе на које су позивани многобројни гости. У „дугој општинској шупи народ се сакупљао у време летних жега да се раслади, а зими за време снежних вејавица ту су се склањали најчешће сеоске луталице, путници намерници и по који домаћин враћајући се с пута, заостајао је да предахне“.

Испред „наслона“ био је бунар са сантрачом, који је користило „цело село“. Глава бунара је била од дасака а сантрачковић покривен прућем. Бунари су чести у центрима сеоских насеља. Докле се користио овај бунар, сведоци се не слажу. Према једнима, бунар је уништен када је Горња Добриња „добила воду“, када је изграђен водовод (до 1937). Према другима, бунар је „трајао“ и после Другог светског рата, тачније до 1967. године.

Изнад „наслона“ или „шупе“ била су два дуга „салаша“ коша, оплетена од прућа званог „шибе“ са кровним покривачем, ћерамидом, правоугаоне основе дужине девет метара, а ширине једва три. Салаши су служили за смештај и чување откупљеног жита, највише кукуруза. Ово „сеоско жито“ чувало се за „зла времена“.

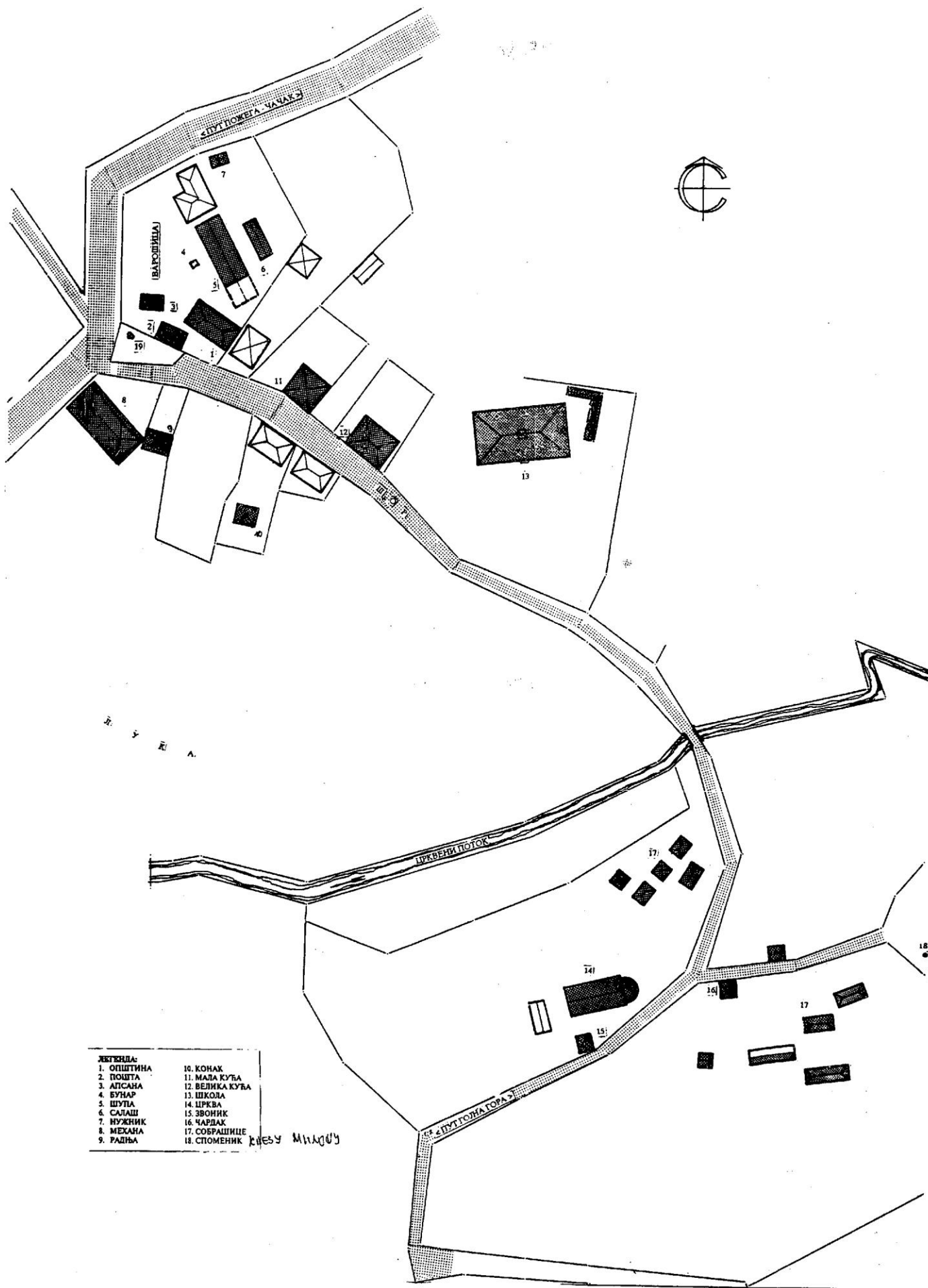
Зграда поште била је испред краће стране општине, према главном друму. „Стара пошта“ била је једноделна кућа дужине око 7, а ширине једва 4 метра. И овде се казивачи не слажу. Према неким, стара пошта је била на месту данашње Задружне зграде, а према неким, била је смештена у апсани. Међутим, цртач плана, распореда некадашњих јавних зграда, упоран је био да се „стара пошта“ налазила испред општине и тако ју је и поставио. Уз пошту је била мања зграда од три одаје, која је служила икао „апсана“. Несигурно је сећање колика је зграда била, али сви сведоче да је „морала ту бити“.

У близини наслонашупе и салашакоша биле су ископане две септичке јаме, два јавна нужника које су користили службеници из наведених зграда, наравно и „апсеници“ и остали становници села. Колико је познато, Горња Добриња би била прво, можда и једино сеоско насеље које је у центру имало јавне нужнике, и то у време када их није било ни у варошима ни у већим градским насељима. Ово говори да је становништво имало веома напредна схватања живота и потреба сеоске заједнице.

²⁶ Н. Живковић, *Школе и учитељи у ужичком крају у XIX веку*, део први, Титово Ужице 1981,177.

²⁷ За податке о некадашњим зградама у „варошици“ захваљујем протојереју Николи Чарапићу, Милету и Сретену Малопарцу, а највише Љубиши Ђукићу, староседеоцима Горње Добриње.

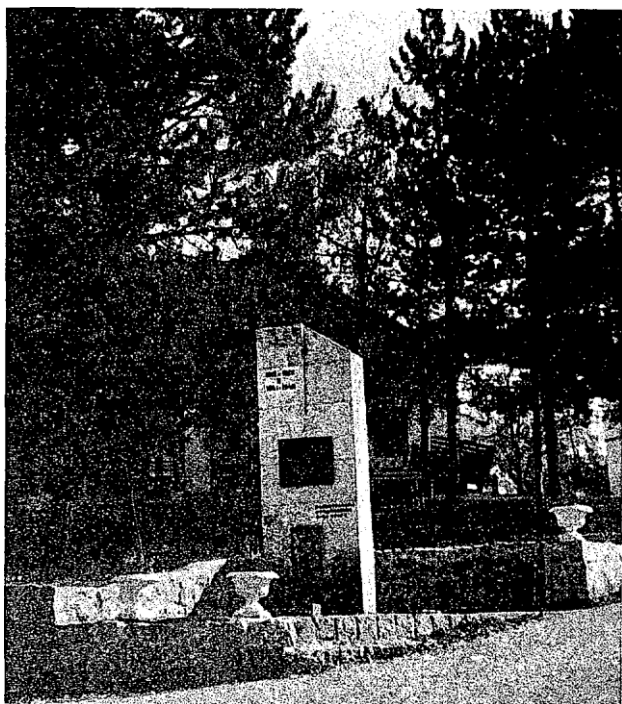
Приликом својих боравака у Горњој Добрињи разговарала сам и са млађим становницима да бих сазнала колико они знају о прошлости, својој и свога насеља. Могла сам да закључим да су многе приче наследили, да их радо причају и да се веома интересују за напредак свога краја.

ЛЕГЕНДА:	
1. ОПШТИНА	10. КОНАК
2. ПОШТА	11. МАЛА КУЉА
3. АПСАНА	12. ВЕЛИКА КУЉА
4. БУНАР	13. ШКОЛА
5. ШУПА	14. ЦРКВА
6. САЛАШ	15. ЗВОНИК
7. НУЖНИК	16. ЧАРДАК
8. МЕЂАНА	17. СОБРАШНИЦЕ
9. РАДЊА	18. СПОМЕНИК

Сл. 10^а Архитектонска реконструкција „варошице“ са почетка XX века, по сећањима и зграда око цркве и чардака по старој фотографији

Fig. 10 Reconstitution architectonique du "petit bourg" du début du XXe siècle, selon les souvenirs des habitants âgés, et celle des bâtiments entourant l'église et les petites maisons en bois, selon une vieille photo

Сл. 11 Спомен-чесма, подигнута палим борцима и родољубима у свим протеклим ратовима од 1912. до 1945. Године

Fig. 11 Fontaine à la mémoire des combattants et des patriotes morts dans toutes les guerres de libération entre 1912 et 1945

Поред наведених јавних и друштвених грађевина, у „варошици“ су постојале и приватне зграде, дућани у којима се продавало „на мало“, затим радионице за израду и продају опанака. О пекари су нејасна сећања; познато је да се пекара планирала у механама грађеним по плану. О томе да ли је постојала пекара, приватна или заједничка, сеоска, сећања су мутна и варљива.

„Варошица“, заокружена целина на разноврсним садржајем, центар свих догађања, привлачила је све становнике, не само Горње Добриње већ и најближе околине. Житељи брдског дела Горње Добриње, које се означавало као „село“, силазак с брда у раван део, у шор и варошицу, сматрали су догађајем и објављивали су „идемо у варошицу“.

Сва казивања прихватала сам, природно, обазриво, јер се многа сећања мешају са стеченим знањима из разних књига. Упркос непоузданим подацима, може се рећи да су, ипак, пружила слику некадашње „варошице“. Да бих, ипак, потврдила казивања старијих становника и распоред зграда који су запамтили и нацртали, покушала сам да извршим и стручну проверу. Наиме, архитекта Ђорђе Митровић²⁸ обавио је архитектонску анализу „теренског цртежа“ и утврдио да су на некадашњем простору који је захватала „варошица“ од скоро 16 ари, могле да се изграде наравно са мањим исправкама све наведене грађевине. У исти план уцртао је према старој фотографији бр. 2 групацију „соврашица“, које су некада постојале у дољи испред цркве и зграде чији се кровови само назиру недалеко од Милоше-

вог чардака (сл. 10). Тако је помоћу постојеће документације архитекта покушао да прикаже некадашњу слику две групације развученог центра, на почетку и завршетку шора, које повезује средишни део са зградама споменичког значаја, сачуваним до наших дана.

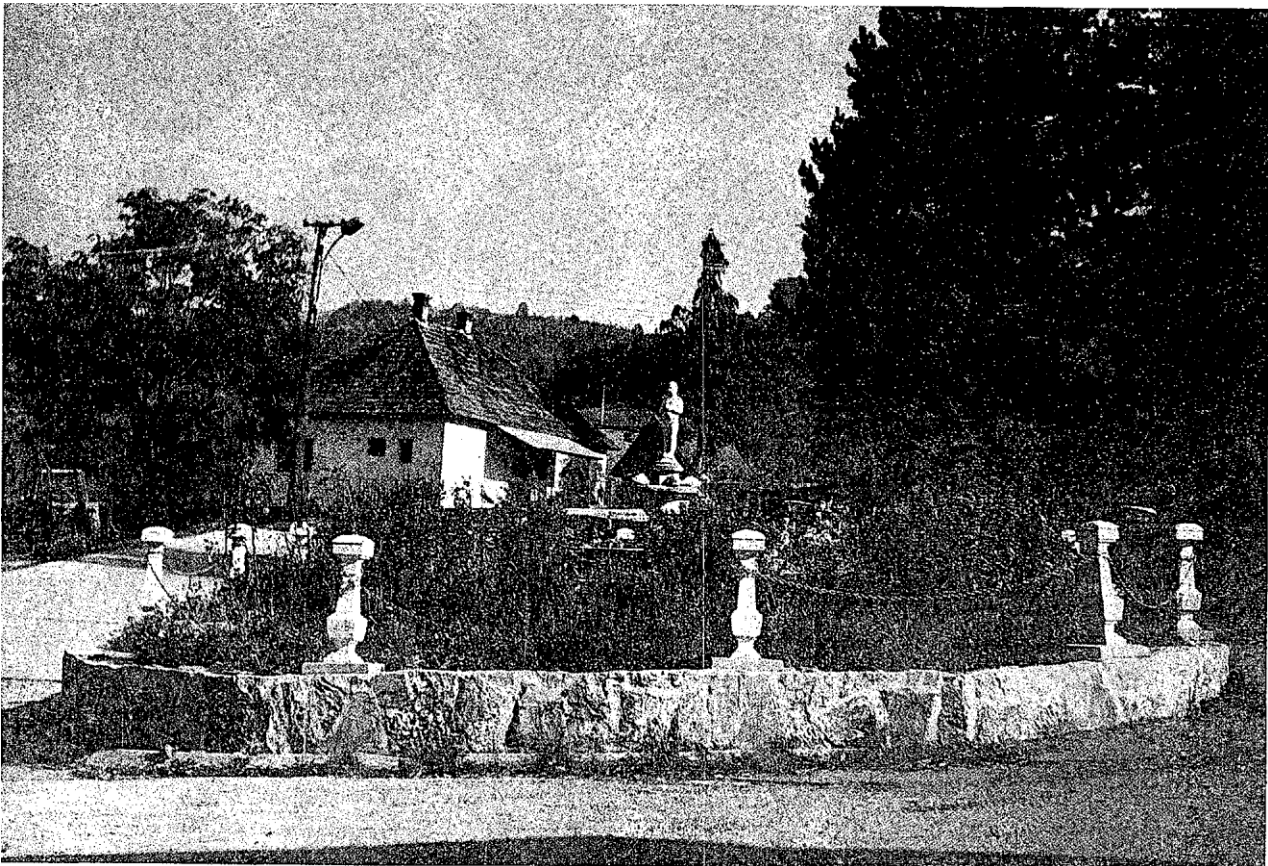
Новији изглед „варошица“ је почела да добија између два светска рата. Око 1935. године изграђена је од чврстог материјала зграда Кредитне банке, у којој се данас налази сеоска управа месна заједница. Током 1937. године становници својим средствима подижу спомен-чесму палим ратницима из балканских ратова и Првог светског рата (сл. 11). После Другог светског рата, на предњој страни спомен-чесме урезано је 1941-1945. година, у спомен палим борцима партизанима у Народноослободилачкој борби. На средини споменика постављен је барелеф мала слика рата; борба народа са дугим пушкама, рањеници, обешени мушкарац и жена, уцвелене мајке и жене. Аутор барелефа је сликар и вајар, Горњо-добрињац Миро Протић, који је касније израдио споменик кнезу Милошу.²⁹ Испод барелефа је лула из које тече вода, а изнад ње натпис: „Палим борцима и родољубима овога краја“. На задњој страни споменика урезане су само две године: 1944-1964. Претпостављам да је прва година ослобођења Горње Добриње, а друга највероватније година постављања и откривања барелефа.

Грађевине „варошице“, које су биле од слабог грађевинског материјала, порушене су, у размацима, после Другог светског рата. И тако је на месту некадашњег „наслона“ „шупе“ изграђена дуга приземна зграда намењена за одржавање културних догађаја Дом културе и Задружни дом, која се сасвим наслонила на некадашњу Кредитну банку. На местима осталих порушених зграда нису изграђиване ни јавне ни приватне грађевине, већ су их заменили стасити борови, како их овде називају „борје“, и који овом делу насеља дају веома упечатљиву и пријатну слику.

Тако створен невелики зелени парк са клупама право је место предаха и одмора, нарочито оних који чекају аутобус за Пожегу и Милановац. Испред „борја“ и спомен-чесме направљена је како се овде назива „фонтаница“. То је каменом озидани, висок око 50 см, развучени круг пречника неколико метара, са стубићима повезаним ланцима. Унутрашњост круга испуњена је разним ниским растињем и цвећем. У средини је бетонска велика ваза на коју је постављен мали кип, дечачког лика (сл. 12). „Фонтаница“ је рад мајстора из села Мушићи, а дародавац је предузеће „Воћар“ из Пожеге. Овај поклон је становништво примило са великим задовољством „јер им је улепшао село“. То је ново дело и укус нашег времена.

²⁸ Сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе Србије у Београду се с изузетном спремношћу прихватио израде „руристичког плана некадашње варошице“, на чему му искрено захваљујем.

²⁹ *Ој Ужице*, Споменица удружења Ужичана у Београду, поводом 70 година од оснивања 1923/1993, Београд -Ужице 1993, 210.

Сл. 12 „Фонтаница“ испред „борја“, постављена 1991. године

***

Fig. 12 Sculpture posée en 1991 au milieu d'un massif de fleurs et de gazon, devant les pins

Упркос свим променама, по сачуваном споменичком наслеђу Горња Добриња је сеоско насеље без премца. Имала је срећу да се у њој роди један кнез, па је постала позната, чиме се становништво поноси. Захваљујући истакнутим појединцима, развијала се повољно у привредном смеру и имала је основа за просветно и културно уздизање. Осећање поноса на прошлост свога села огледа се код свих генерација. Поштовање „старина“ и понос на културно наслеђе које им је обогатило насеље, исказани су у настојању да се и сачувају.

Значај насеља и споменичке вредности његовог центра уочили су још раније стручњаци службе заштите, те је Горња Добриња као споменичка целина уписана 1979. године у Списак непокретних културних добара од изузетног значаја за Србију.³⁰

³⁰ Гласник СР Србије, бр. 14 од 7. априла 1979. године. Н. Пешић-Максимовић, *Споменичке вредности сеоских центара у Србији*, Републички завод за заштиту споменика културе, Студије и монографије 2, Београд 1984, 46-47.

Centre de Gornja Dobrnja - monument historique
chor-varochiza

NADEŽDA PEŠIĆ-MAKSIMOVIĆ

A Gornja Dobrnja, village natal du prince Miloš, le centre actuel est composé de deux éléments: chaussée et „petit bourg“, (chor et varochiza).

La chaussée s'étend de l'église des Saints-Apôtres-Pierre-et-Paul, bâtie en 1822 par le prince

Miloš, jusqu'au croisement de la grand-route Požega - Gornji Milanovac et d'une voie rurale menant au village de Duškovci. „Le petit bourg“ („varošica“), appellation qui s'est maintenue jusqu'à nos jours, est au fond un élargissement de la chaussée - espace vert

planté de pins. S'y trouvent: une fontaine, construite à la mémoire des morts de la Première guerre mondiale, une vieille auberge datant du XIXe siècle et „un ornement" récent, - massif ovale de felurs et de gazon avec une sculpture au milieu.

Dans „le petit bourg" étaient groupés les bâtiments administratifs, le puits du village et, ce qui est très rare, peut-être unique - lien d'aisances publics qui furent graduellement supprimés pour disparaître au lendemain de la Seconde guerre mondiale.

L'auteur essaie d'établir la date de construction de la chaussée et du bourg, en s'appuyant sur les dires et les souvenirs de la population âgée, sur des analogies et surtout sur le Décret promulgué en 1837 par le prince Miloš et portant sur l'urbanisation des villages. Même avant la promulgation de ce décret, il avait procédé à l'aménagement des agglomérations. C'est ainsi que, selon B. Maksimović (*Urbanisme en Serbie*, Belgrade 1938), l'urbanisation de Požega, ou plutôt la fondation d'une nouvelle agglomération fut effectuée selon la projet de Laza Zuban en 1832. L'aménagement de Požega laissa une trace profonde dans la population; on se souvient toujours que le projet et la construction de la place circulaire bien connue ont été l'oeuvre de l'ingénieur Zuban et que le prince Miloš y a pris une part active: il s'était fait apporter un récipient plein de sable et y a tracé une place ronde.

L'aménagement de Požega avait incité, selon l'auteur, l'Administration du village de Gornja

Dobrnja à urbaniser celui-ci. La résistance opposée par la population de maints districts et par l'Assemblée Nationale qui avait rejeté 1 Décret aurait pu faire hésiter les habitants de Gornja Dobrnja. Bien au contraire; désireux d'offrir leur appui à leur estimé compatriote de cette manière aussi, ils décidèrent d'urbaniser leur village. L'auteur suppose que les habiles habitants de Gornja Dobrnja ont probablement profité de la présence et de l'aide de Laza Zuban pour les travaux préliminaires en vue de l'alignement des maisons le long de la grand-route qui existait déjà et que Otto Dubislav Pirch mentionnait dans son Voyage à travers la Serbie en 1829.

En parlant du cadre architectural de la chaussée et du „petit bourg", l'auteur consacre une attention particulière aux bâtiments du XIXe siècle. Il signale surtout le „tchardak" ou „sobrachitza", - maison en bois que le prince Miloš fit construire en 1860 à côté de l'église, ensuite, le bâtiment scolaire de 1857, la maison de Milenko Popović, prêtre en vue et député à l'Assemblée Nationale, construite en 1890.

Au bout de plus d'un siècle après la mort du prince Miloš, une nouvelle génération d'habitants de Gornja Dobrnja fit sculpter sa statue grandeur nature, et en rehaussa son pays natal.

Par son patrimoine bien conservé, Gornja Dobrnja est une agglomération rurale unique dans son genre en Serbie.